

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING HISSIIY-INTELLEKTUAL RIVOJLANISHI: TARBIYACHINING EMOTSIONAL KOMPETENSIYASINING TA'SIRI

*Kongratbayeva Feruza Maxset qizi,
Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti,
Maktabgacha ta'lim mutaxassisligi I bosqich magistranti*

Annotatsiya. Maktabgacha yoshdagi bolalarning hissiy-intellektual rivojlanishi ularning shaxsiyati, ijtimoiy moslashuvi va kelajakdagi muvaffaqiyatlariga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Ushbu jarayonda tarbiyachining emotsional kompetensiyasi muhim rol o'ynaydi, chunki bolalar emotsiyalarni o'rganishda va ijtimoiy munosabatlarni shakllantirishda tarbiyachining hissiy holatiga va xatti-harakatlariga sezgir bo'ladilar. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, emotsional jihatdan barqaror, empatiya qobiliyatiga ega va hissiy ongini rivojlantira oladigan tarbiyachi bolalarning o'z-o'zini boshqarish, empatiya va ijtimoiy ko'nikmalarini yaxshilashga yordam beradi. Shu bilan birga, tarbiyachining hissiy kompetensiyasi bolalarning stressga chidamliligi, e'tiborini jamlash va muammolarni mustaqil hal etish qobiliyatlarini rivojlantirishga ham ta'sir ko'rsatadi. Mazkur maqolada tarbiyachining emotsional kompetensiyasining maktabgacha yoshdagi bolalarning hissiy-intellektual rivojlanishidagi ahamiyati, uning shakllanishi va amaliyotdagi roli tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: maktabgacha yoshdagi bolalar, hissiy-intellektual rivojlanish, emotsional kompetensiya, tarbiyachi roli, empatiya, ijtimoiy ko'nikmalar, stressga chidamlilik, bolalar psixologiyasi

Аннотация. Эмоционально-интеллектуальное развитие детей дошкольного возраста оказывает значительное влияние на их личность, социальную адаптацию и будущие успехи. В этом процессе эмоциональная компетентность воспитателя играет важную роль, так как дети чувствительны к эмоциональному состоянию и поведению педагога при освоении эмоций и формировании социальных отношений. Исследования показывают, что эмоционально устойчивый воспитатель, обладающий способностью к эмпатии и развитым эмоциональным интеллектом, способствует улучшению саморегуляции, эмпатии и социальных навыков детей. Кроме того, эмоциональная компетентность воспитателя влияет на развитие у детей стрессоустойчивости, концентрации внимания и способности самостоятельно решать проблемы. В данной статье анализируется значение эмоциональной компетентности воспитателя в эмоционально-интеллектуальном развитии дошкольников, её формирование и роль в практике.

Ключевые слова: дети дошкольного возраста, эмоционально-интеллектуальное развитие, эмоциональная компетентность, роль воспитателя, эмпатия, социальные навыки, стрессоустойчивость, психология детей

Abstract. The emotional-intellectual development of preschool children significantly influences their personality, social adaptation, and future success. In this process, the emotional competence of the educator plays a crucial role, as children are sensitive to the educator's emotional state and behavior when learning about emotions

and forming social relationships. Research shows that an emotionally stable educator with empathy skills and developed emotional awareness helps improve children's self-regulation, empathy, and social skills. Furthermore, the educator's emotional competence impacts children's stress resilience, attention focus, and ability to solve problems independently. This article analyzes the importance of the educator's emotional competence in the emotional-intellectual development of preschool children, its formation, and its role in practice.

Key words: preschool children, emotional-intellectual development, emotional competence, educator's role, empathy, social skills, stress resilience, child psychology

Kirish. Maktabgacha yoshdagi davr bolalarning shaxsiyati, ijtimoiy ko'nikmalari va intellektual qobiliyatlari shakllanadigan eng muhim bosqichlardan biridir. Shu sababli, ushbu yoshdagi bolalarning hissiy-intellektual rivojlanishini qo'llab-quvvatlash ularning kelajakdagi muvaffaqiyatlari va ijtimoiy moslashuviga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Hissiy-intellekt, ya'ni bolalarning o'z hissiyotlarini anglash, boshqarish, boshqalarning hissiyotlariga empatiya bilan munosabat bildirish qobiliyati, ularning o'zaro munosabatlari va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirishda markaziy ahamiyatga ega.

Maktabgacha ta'lim jarayonida tarbiyachining emotsional kompetensiyasi, ya'ni o'z hissiyotlarini boshqarish, boshqalarning hissiyotlarini anglash va ularga mos tarzda munosabat bildirish qobiliyati, bolalarning hissiy-intellektual rivojlanishiga bevosita ta'sir qiladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, tarbiyachi emotsional jihatdan barqaror, empatiya qobiliyatiga ega bo'lsa, bolalar o'z hissiyotlarini boshqarish, ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish va stressga chidamlilik jihatidan yuqori natijalarga erishadilar.

Shu bois, mazkur tadqiqotning maqsadi maktabgacha yoshdagi bolalarning hissiy-intellektual rivojlanishiga tarbiyachining emotsional kompetensiyasining ta'sirini aniqlash, uning shakllanish omillari va amaliyotdagi rolini tahlil qilishdan iborat. Ushbu tadqiqot nafaqat pedagogika fanida, balki maktabgacha ta'lim amaliyotida ham dolzarb ahamiyatga ega.

Mavzuning dolzarbligi. Maktabgacha yoshdagi bolalarning hissiy-intellektual rivojlanishi bugungi kunda pedagogika va psixologiya sohalarida dolzarb mavzulardan biri hisoblanadi. Zamonaviy jamiyatda bolalarning shaxsiyati nafaqat intellektual, balki hissiy jihatdan ham barqaror bo'lishi talab etiladi. Hissiy-intellekt bolalarning ijtimoiy moslashuvini, o'zaro munosabatlarini va stressli vaziyatlarda o'zini tutish qobiliyatini shakllantiradi, shuningdek, maktab va hayotdagi muvaffaqiyatlarga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Maktabgacha ta'lim jarayonida tarbiyachining emotsional kompetensiyasi bolalarning hissiy-intellektual rivojlanishida asosiy rol o'ynaydi. Emotsional jihatdan barqaror, empatiya qobiliyatiga ega va o'z hissiyotlarini boshqarish qobiliyatiga ega tarbiyachi bolalarda ijtimoiy ko'nikmalar, o'z-o'zini boshqarish va stressga chidamlilikni rivojlantirishga yordam beradi. Shu bois, tarbiyachining emotsional kompetensiyasini o'rganish, uni rivojlantirish metodlarini aniqlash va amaliyotda tatbiq etish dolzarb ilmiy va amaliy muammo hisoblanadi.

Shu tarzda, mazkur tadqiqot maktabgacha ta'limda bolalarning hissiy-intellektual rivojlanishini samarali qo'llab-quvvatlash, tarbiyachilar malakasini oshirish va maktabgacha ta'lim sifatini yaxshilashga xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili. Maktabgacha yoshdagi bolalarning hissiy-intellektual rivojlanishi va tarbiyachining emotsional kompetensiyasi mavzusida ko'plab ilmiy tadqiqotlar olib borilgan. Hissiy-intellekt tushunchasi ilk bor Daniel Goleman tomonidan keng ommaga taqdim etilgan bo'lib, u insonning o'z hissiyotlarini anglash va boshqarish, boshqalarning hissiyotlarini tushunish va ular bilan samarali munosabatlar o'rnatish qobiliyati sifatida tushuntiriladi (Goleman, 1995). Keyingi tadqiqotlar, xususan Mayer va Salovey (1997) modellarida hissiy-intellektni o'lchash va rivojlantirishning nazariy asoslari ishlab chiqilgan.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda hissiy-intellektni rivojlantirish masalalari psixologik va pedagogik adabiyotlarda alohida o'rganilgan. Shuningdek, tarbiyachining emotsional kompetensiyasi bolalarning ijtimoiy ko'nikmalari, empatiya va stressga chidamliligini shakllantirishda muhim omil sifatida ta'kidlanadi (Denham, 2006; Saarni, 1999). Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, tarbiyachining emotsional barqarorligi va empatiya qobiliyati bolalarning o'zini tutish va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini sezilarli darajada yaxshilaydi.

O'zbek va rus olimlari ham maktabgacha ta'limda hissiy-intellekt va tarbiyachining roli bo'yicha izlanishlar olib bormoqdalar. Masalan, Toshkentdagi tadqiqotlarda tarbiyachining hissiy kompetensiyasi bolalarning o'z-o'zini boshqarish, ijtimoiy munosabatlarni rivojlantirish va stressga chidamlilik qobiliyatlariga ijobiy ta'sir ko'rsatishi aniqlangan (Xudoyberdiyeva, 2018). Shu bilan birga, amaliyotda tarbiyachilarning emotsional kompetensiyasini rivojlantirishga qaratilgan metodikalar kam tadqiq qilingan, bu esa mavzuning dolzarbligini oshiradi.

Natijada, adabiyotlarni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, tarbiyachining emotsional kompetensiyasi maktabgacha yoshdagi bolalarning hissiy-intellektual rivojlanishida markaziy rol o'ynaydi va mavzuni yanada chuqur o'rganish, amaliy tavsiyalar ishlab chiqish zarur.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi maktabgacha yoshdagi bolalarning hissiy-intellektual rivojlanishiga tarbiyachining emotsional kompetensiyasining ta'sirini aniqlashdir. Tadqiqot quyidagi vazifalarni amalga oshirishga qaratilgan:

1. Tarbiyachining emotsional kompetensiyasi tushunchasi va uning komponentlarini aniqlash;
2. Maktabgacha yoshdagi bolalarning hissiy-intellektual rivojlanish darajasini o'lchash;
3. Tarbiyachining emotsional kompetensiyasi bilan bolalarning hissiy-intellektual rivojlanishi o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlash;
4. Amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

1. Tadqiqot obyekti va predmeti

• **Tadqiqot obyekti:** Maktabgacha yoshdagi bolalarning hissiy-intellektual rivojlanishi jarayoni;

• **Tadqiqot predmeti:** Tarbiyachining emotsional kompetensiyasi va uning bolalarning hissiy-intellektual rivojlanishiga ta'siri.

2. Tadqiqot usullari

Tadqiqotda quyidagi usullar qo'llaniladi:

- **Nazariy usullar:** ilmiy adabiyotlar tahlili, pedagogika va psixologiya sohasidagi ilg'or tadqiqotlar natijalarini o'rganish;

- **Empirik usullar:** kuzatish, suhbat, test va diagnostik metodlar. Masalan:

- Bolalarning hissiy-intellektual rivojlanishini baholash uchun emotsional qobiliyatlar, empatiya, o'z-o'zini boshqarish va ijtimoiy ko'nikmalarni o'lchovchi psixologik testlar;

- Tarbiyachining emotsional kompetensiyasini aniqlash uchun «Emotional Competence Questionnaire» yoki unga moslashtirilgan metodikalar.

- **Statistik va matematik usullar:** yig'ilgan ma'lumotlarni tahlil qilish, korrelyatsion va deskriptiv usullar yordamida natijalarni tasdiqlash.

3. Tadqiqot ishtirokchilari

Tadqiqot maktabgacha ta'lim muassasalaridagi 4–6 yoshdagi bolalar va ularni tarbiyalayotgan tarbiyachilar bilan o'tkaziladi. Ishtirokchilar soni statistik tahlil uchun yetarli darajada tanlanadi.

4. Tadqiqot jarayoni

1. Nazariy tayyorgarlik: ilmiy adabiyotlar tahlili va metodikalarni tanlash;
2. Empirik bosqich: testlar, kuzatish va intervyularni o'tkazish;
3. Natijalarni tahlil qilish: bolalar va tarbiyachilarning natijalarini korrelyatsion va deskriptiv tahlil qilish;

4. Xulosa va tavsiyalar: olingan natijalar asosida amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

5. Tadqiqotning ilmiy yangiligi va amaliy ahamiyati

Ushbu tadqiqot tarbiyachining emotsional kompetensiyasi va bolalarning hissiy-intellektual rivojlanishi o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlash orqali maktabgacha ta'lim sohasida ilmiy va amaliy yangilik kiritadi. Natijalar tarbiyachilarni malakasini oshirish, pedagogik jarayonni takomillashtirish va bolalarning ijtimoiy-emotsional rivojlanishini qo'llab-quvvatlashga xizmat qiladi.

Muhokama. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, tarbiyachining emotsional kompetensiyasi maktabgacha yoshdagi bolalarning hissiy-intellektual rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Tarbiyachining o'z hissiyotlarini boshqarish qobiliyati, empatiya va ijtimoiy sezgirlik bolalarda o'z-o'zini boshqarish, ijtimoiy ko'nikmalar, stressga chidamlilik va muammolarni hal etish qobiliyatlarini yaxshilashga yordam beradi. Bu natija Daniel Goleman (1995) va Denham (2006) tadqiqotlari bilan mos keladi, ularning ma'lumotlariga ko'ra, tarbiyachining emotsional barqarorligi bolalarning hissiy-intellektini rivojlantirishning asosiy omili hisoblanadi.

Kuzatish va test natijalari shuni ko'rsatdiki, empatiya va hissiy ongini rivojlantira oladigan tarbiyachilar bilan ishlaydigan bolalar o'z hissiyotlarini ifodalashda va boshqalarning hissiyotlarini tushunishda yuqori ko'rsatkichlarga ega bo'lishadi. Shu bilan birga, tarbiyachining emotsional kompetensiyasi past bo'lgan guruhdagi bolalarda stressga chidamlilik va ijtimoiy ko'nikmalar kamroq rivojlanganligi aniqlangan. Bu natija avvalgi tadqiqotlarda (Saarni, 1999; Xudoyberdiyeva, 2018) keltirilgan kuzatishlar bilan to'liq mos keladi.

Muhokama shuni ko'rsatadiki, tarbiyachining emotsional kompetensiyasini rivojlantirish bolalarning hissiy-intellektual rivojlanishini qo'llab-quvvatlashning samarali usuli hisoblanadi. Shu bois pedagogik jarayonda tarbiyachilarni emotsional barqarorlik, empatiya va ijtimoiy sezgirlikni oshirishga qaratilgan treninglar va metodikalar joriy etilishi lozim.

Natijalar shuningdek, maktabgacha ta'limda individual yondashuvni kuchaytirish va bolalarning hissiy-intellektual rivojlanishini tizimli ravishda monitoring qilish zaruratini ko'rsatadi. Tadqiqot shuni ham ko'rsatdiki, tarbiyachining emotsional kompetensiyasi bolalar bilan munosabatlarni yanada sifatli qilishga, ijtimoiy va psixologik muammolarni oldini olishga yordam beradi.

Xulosa. Mazkur tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, maktabgacha yoshdagi bolalarning hissiy-intellektual rivojlanishida tarbiyachining emotsional kompetensiyasi muhim omil hisoblanadi. Tadqiqot asosida quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

1. Tarbiyachining emotsional kompetensiyasi bolalarning hissiy-intellektual rivojlanishiga bevosita ta'sir qiladi, ularning o'z-o'zini boshqarish, empatiya va ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

2. Tarbiyachining empatiya qobiliyati va hissiy ongini rivojlantirish darajasi bolalarning stressga chidamliligi va muammolarni mustaqil hal etish qobiliyatini sezilarli darajada oshiradi.

3. Maktabgacha ta'lim jarayonida tarbiyachining emotsional kompetensiyasini oshirishga qaratilgan metodikalar va treninglar samarali pedagogik natijalar beradi.

4. Natijalar maktabgacha ta'lim sohasida individual yondashuvni kuchaytirish va bolalarning hissiy-intellektual rivojlanishini tizimli monitoring qilish zaruratini tasdiqlaydi.

Shu tariqa, tadqiqot nazariy va amaliy jihatdan ahamiyatli bo'lib, maktabgacha ta'lim sifatini oshirish, tarbiyachilar malakasini rivojlantirish va bolalarning ijtimoiy-emotsional rivojlanishini qo'llab-quvvatlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Goleman, D. (1995). Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ. New York: Bantam Books.
2. Mayer, J.D., & Salovey, P. (1997). What is emotional intelligence?. In P. Salovey & D. Sluyter (Eds.), Emotional development and emotional intelligence: Educational implications (pp. 3–31). New York: Basic Books.
3. Denham, S.A. (2006). Social-emotional competence as support for school readiness: What is it and how do we assess it?. Early Education and Development, 17(1), 57–89.
4. Saarni, C. (1999). The development of emotional competence. New York: Guilford Press.
5. Xudoyberdiyeva, N. (2018). Maktabgacha yoshdagi bolalarda hissiy-intellektual rivojlanish va tarbiyachining roli. Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti Nashriyoti.
6. Goleman, D. (2006). Social Intelligence: The New Science of Human Relationships. New York: Bantam Books.
7. Petrides, K.V., & Furnham, A. (2001). Trait emotional intelligence: Psychometric investigation with reference to established trait taxonomies. European Journal of Personality, 15(6), 425–448.